

потенціал архетипу пов'язаний з його нумінозністю (блокуванням довільних дій та реакцій індивіда), здатністю регулювати психічне життя індивідів. Відомо, що свого часу архетипи були покладені у підґрунтя дієвих пропагандистських технологій.

Застосування міфу у комунікаційно-технологічній практиці пов'язане із актуалізацією таких його функцій: етіологічної (тлумачення подій), гносеологічної (концептуалізація реалій), сакральної (ініціація через міф), адаптаційної.

Широкий спектр технологічних проявів у рекламній та ПР-діяльності має стереотип. Маємо на увазі автоматизацію поведінкових реакцій на засадах стереотипізації сприйняття певної соціальної реалії; адаптацію складного спеціалізованого знання до рівня сприйняття масовою свідомістю за допомогою стереотипів; конструювання ідентичностей окремого індивіда, групи, спільноти; ідеологічно вмотивовану сегрегацію суспільства за певними ознаками.

Висновки. Подібні акценти у розумінні означених структур колективної психіки означають, що і в онтологічному, і в методологічному плані доцільним є звернення до технологій, а не до об'єктів дослідницької рефлексії. „Саме технології, – пише з цього приводу Б.Г. Юдін, – на відміну від ізольованих предметів, мають ті властивості комплексності й цілісності, які дозволяють їх розглядати та аналізувати як відносно відособлені об'єкти” [3, с. 132].

ЛІТЕРАТУРА

1. Назайкин А.Н. Медиапланирование – точный расчет и здравый смысл / А.Н. Назайкин // СМИ в условиях глобальной трансформации социальной среды : материалы Всероссийской научно-практической конференции. – 2008. – С. 414–416.
2. Гринберг Т.Э. Теоретические концепции и современная практика ПР / Т.Э. Гринберг // СМИ в условиях глобальной трансформации социальной среды : материалы Всероссийской научно-практической конференции. – 2008. – С. 403–415.
3. Юдин Б.Г. От гуманитарного знания к гуманитарным технологиям / Б.Г. Юдин // Гуманитарные науки: теория и методология. – 2005. – № 3. – С. 129–138.

УДК 159.9:17.022.1]:378.011.3-057.175

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ольга Грейліх
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

У статті розглянуто характеристики, структурні особливості

культури мовлення та техніка мовлення майбутнього вчителя. Культура мовлення відзеркалює сукупність нормативних мовленнєвих засобів педагогічного спілкування, де характеристиками є змістовність, образність, емоційна виразність і правильність.

Ключові слова: культура мовлення, мовленнєвий етикет, ерудиція, комунікативна компетентність, виразність, ясність, стислість, доцільність, логічність, артикуляція, динаміка голосу, тембр голосу, педагогічне спілкування, педагогічна імпровізація.

В статье рассмотрены характеристики, структурные особенности культуры речи и техника речи учителя. Культура речи отражает совокупность нормативных языковых средств педагогического общения, где характеристиками являются содержательность, образность, эмоциональная выразительность и правильность.

Ключевые слова: культура речи, речевой этикет, эрудиция, коммуникативная компетентность, выразительность, ясность, краткость, целесообразность, логичность, артикуляция, динамика голоса, тембр голоса, педагогическое общение, педагогическая импровизация.

The paper considers the characteristics and structural features of the culture of speech and language technology of a teacher. Culture of speech reflects a set of normative linguistic means of pedagogical communication, where the characteristics are content, imagery, emotional expressiveness and correctness.

Key words: culture of speech, speech etiquette, erudition, communicative competence, expressiveness, clarity, conciseness, appropriateness, consistency, articulation, dynamics of voice, timbre of voice, teacher communication, teaching improvisation.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві проблема комунікації є однією з найважливіших проблем існування людини в соціумі. Особливо це стосується освітньої сфери, яка покликана забезпечити підготовку людини до життя в світі різноманітних зв'язків, відносин та комунікативних можливостей. Одним із джерел розвитку комунікативних можливостей особистості є професійно-педагогічна комунікація як особливий тип активного взаємообміну інформацією у професійній педагогічній діяльності.

Професійно-педагогічна комунікація є основною формою педагогічного процесу, продуктивність якого обумовлюється цілями й цінностями спілкування та прийняттям іншої людини.

Педагогічна ефективність мовлення вчителя залежить від рівня володіння мовою, правильного добору мовних засобів, тобто від культури мови. Культура мовлення вчителя є упорядкованою сукупністю нормативних, мовленнєвих засобів спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення і задовольняють умови й мету суб'єктів спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз теоретичних і

методологічних джерел, присв'ячених проблемі культури мовлення вчителя, є свідченням існування різноманітних поглядів на дану проблему. Істотний внесок у розвиток вітчизняних поглядів на природу та ознаки культури мовлення внесли Н.П. Волкова та Л.Е. Орбан-Лембрик, які розглянули практичні характеристики культури мовлення, де головним є змістовність, простота й емоційна виразність.

У роботі «Професійно-педагогічна комунікація» Н.П. Волкова зазначає, що досягти високого рівня культури мовлення неможливо без високої лінгвістичної свідомості носія мови, любові до мови та постійної потреби аналізувати та вдосконалювати власне мовлення [2, с. 131]. Автор стверджує, що учителі, які не володіють мовленням на належному рівні, не можуть бути задоволені собою тому, що це позначається на їхній поведінці й діяльності.

За дослідженнями Н.П. Волкової та Л.Е. Орбан-Лембрик теоретичною основою культури мовлення є пізнання й осмислення норм та особливостей функціонування стилів літературної мови, а практичною основою є систематична увага вчителя до мови та рівня власного мовлення, де головним є прагнення досягти мовленнєвої властивості [2; 6].

Мета написання статті – проаналізувати ознаки та техніку культури мовлення вчителя і розкрити їх структурні компоненти. Сучасний вчитель має навчитися усвідомлювати свою соціальну відповідальність, бути суб'єктом особистісного й професійного зростання, уміти ставити й досягати нові навчально-виховні цілі та задачі.

У зв'язку з цим постає завдання напрацювання психологічної технології виміру якості професійної та особистісної підготовки фахівця педагогічної сфери, його узагальненого образу, де культура мовлення є складовою його успішної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Культура мовлення є одним із вирішальних чинників у налагодженні вчителем соціальних, професійних контактів, засобом його самовираження за допомогою мови і мовлення. Вона віддзеркалює ціннісні орієнтації, гармонією професійних знань, комунікативних і морально-психологічних можливостей, характеризує його вихованість, уміння висловлювати думки, дотримуватись етичних норм спілкування та ін. Опанування вчителем культури мовлення, мовленнєвого етикету є передумовою ефективності професійної і особистісної комунікації.

За дослідженням Н.П. Волкової важливими характеристиками культури мовлення є правильність, змістовність, доречність, доцільність, логічність, точність, ясність, стислість, простота та емоційна виразність. Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, уникнення вульгаризмів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, правильне використання логічних наголосів і психологічних пауз, взаємовідповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою і є необхідні елементи мовної культури вчителя [2, с.127].

Як зазначає Н.П. Волкова культуру мовлення вчителя характеризують такі ознаки:

- правильність, тобто відповідність прийнятим граматичним, лексичним нормам. Еталоном правильності слугують норми, правила вимови, наголошування, словозміни, слововживання, орфографічні правила у писемному мовленні тощо. Завдяки цьому реалізується інформаційно-інформативна функція мовлення, здійснюється цілеспрямований вплив на свідомість людини [2, с.128];
- різноманітність: володіння мовним багатством народу, художньої і публіцистичної літератури, лексичним арсеналом літературної мови;
- виразність забезпечується оригінальністю у висловлюванні думок з метою ефективного впливу на партнера по комунікації. Цій меті слугують засоби художньої виразності (порівняння, епітети, метафори);
- ясність, тобто доступність мовлення для розуміння тих, хто слухає («Хто ясно мислить, той ясно викладає»). Вона забезпечує адекватне розуміння сказаного, не вимагаючи від співрозмовника особливих зусиль при сприйнятті. Ясності мовлення сприяють чітка дикція, логічне і фонетичне наголошування, правильне інтонування, розмірений та уповільнений темп, спокійний і ввічливий тон;
- точність, або відповідність висловлювань того, хто говорить, його думкам; адекватна співвіднесеність висловлення, вжитих слів або синтаксичних конструкцій з дійсністю, умовами комунікації;
- нормативність: відповідність системі мови, її законам;
- чистота, тобто бездоганність усіх елементів мовлення, уникнення недоречних, невластивих українській мові іншомовних запозичень. Забезпечується вона системою установок, мовною грамотністю, мовним чуттям учителя;
- доцільність, тобто відповідність мовлення меті, умовам спілкування, стану того, хто висловлюється. Вона відточує, шліфує мовне чуття педагога, допомагає ефективно управляти поведінкою аудиторії (встановлювати контакт, збуджувати і підтримувати інтерес до спілкування, нейтралізувати роздратування, викликати почуття симпатії та розкутість).
- логічність (точність вживання слів і словосполучень, правильність побудови речень, смислова завершеність тексту). Важливими умовами логічності є: уникнення невиправданого повторення спільнокореневих слів і чіткість у побудові ускладнених речень.

Структурними особливостями мовлення вчителя можна відзначити: тривалість мовлення, горизонтальне й вертикальне членування, а також використання тропів та риторичних фігур.

Тривалість мовлення залежить від жанрової належності й від спрямованості (урок, бесіда, повідомлення, доповідь).

Горизонтальне членування – це розміщення всіх частин виступу, змісту занять, організація матеріалу за певною системою.

Вертикальне членування – підпорядкованість частин тексту за значущістю.

Використання тропів – вживання слів і висловів у переносному значенні,

коли в свідомості промовця та слухачів їх пряме й переносне значення є найважливішим засобом створення виразності мовлення під час публічного виступу (використання оратором метафор, порівнянь, метонімії, іронії, парадоксу та ін.).

Використання риторичних фігур підсилює виразність, експресивність мовлення, силу його впливу на адресата, чому сприяє і вживання особливих синтаксичних конструкцій.

Як зазначалось раніше, теоретичною основою культури мовлення є пізнання й осмислення мовних норм, особливостей функціонування стилів літературної мови, усвідомлення взаємозв'язків системи мови, структури мовлення й екстралінгвістичних структур; практичною – систематична увага мовця до мови і рівня власного мовлення, прагнення досягти мовленнєвої майстерності.

Досягти високого рівня культури мовлення вчителя неможливо без високої лінгвістичної свідомості носія мови, любові до мови, постійної потреби аналізувати, удосконалювати, шліфувати власне мовлення.

Високий рівень культури мовлення вчителя забезпечується його організаторськими вміннями.

Культура мовлення вчителя тісно пов'язана з технікою мовлення в його професійній діяльності. Оволодіння технікою мовлення потребує усвідомлення суті логічного мовлення, знання будови мовленнєвого апарату, особливостей звукотворення, та вміння дотримуватися оптимального темпу і ритму мовлення.

Мовленнєвий апарат утворюють мозок, носова і ротова порожнини, тверде піднебіння, губи, різці, язик, горло, надгортанник, трахея, бронхи, легені, діафрагма. Вчитель має дбати про його активність, динамічність, особливо – його рухливих частин (губи, язик, щелепи, голосові зв'язки, легені). Техніка мовлення вчителя включає: артикуляцію, дикцію, динаміку голосу та тембр голосу.

Чіткість і виразність мовлення значною мірою залежать від *артикуляції* – злагодженої і виразної діяльності органів мовлення. Вона вимагає чіткого вимовляння усіх звуків відповідно до правил орфоепії мови. Процес артикуляції охоплює не тільки язик, губи, зуби, а й міміку, зміни на обличчі, в жестах, постаті. Оволодінню технікою мовлення сприяє систематичне виконання вправ артикуляційної гімнастики.

Не менш важливою при цьому є *дикція*. Учитель має чітко не тільки виголошувати думку, але й промовляти кожен звук губами.

Динаміка (сила) голосу визначається струменем повітря, що посилається і тисне на голосові зв'язки. Сила звучання має широкий діапазон, тому педагог має обрати оптимальний рівень посилення повітря залежно від обставин.

Тихий, спокійний голос при розмові, впевнене звучання його під час пояснення теоретичного матеріалу – показник рівня особистісної культури вчителя і культури мовлення зокрема. Силу голосу визначає не крик, не гучне виголошування фрази, а внутрішнє емоційне наповнення. Можна голосно, на високій ноті висловити думку, але вона залишиться слабкою, бо не підкріплена

силою емоцій.

Витривалим є голос, коли тривала мовна діяльність людини не зумовлює його ослаблення чи захворювання. У голосі вчителя звучать впевненість, мажорність, що робить його мовлення переконливим, сприяє виникненню позитивних емоцій у слухачів. Учитель має володіти умінням змінювати тональність свого голосу залежно від розв'язуваних навчально-виховних завдань, цілей комунікації тощо (володіння *гнучкістю голосу* – діапазоном звучання). Голос має максимальний діапазон звучання – від низьких до високих звуків і тонів. Він може звучати на високому, низькому, середньому регістрах, завдяки чому буває приємним чи дратівливим, допомагає зосередитись, замислитись, замилуватись чи заважає стежити за думкою, викликає протест проти мовця. Не менш важливим компонентом техніки мовлення вчителя вважають *тембр голосу*, де головним є насиченість звуку, його емоційної забарвленості.

Залежно від змісту навчальних і виховних завдань, індивідуальних особливостей учнів учитель визначає тональність голосу. Важливо знайти приємні (оксамитового звучання) висоту звука і тембр звучання («музику мовлення»). Для цього струменем повітря треба пошукати впродовж голосових зв'язок місце, натискаючи на яке (струменем повітря) можна почути найприємніший звук. Кількаразове повторення визначить бажаний тембр. Зафіксувавши увагу на ньому, слід намагатися щоразу користуватись ним у розмові, під час виступу, на уроці. Варто пам'ятати, що грубий, глухий чи писклявий голос дратує слухачів, гальмує процес сприйняття змісту мовлення. Чутливі душею люди, як правило, змінюють висоту свого голосу в широких межах. Негативно впливає на аудиторію стабільна висота голосу. Іноді знервованість із приводу виступу може перенапружити м'язи грудної клітки і горла, перешкодити доступу повітря, спричинивши втрату натурального звучання голосу. Глибоке дихання заспокоює і повертає голосові звучання.

Учитель має знати артикуляційні, тембральні, тональні особливості своєї вимови, уміти обирати найприємніше звучання голосу відповідно до конкретних умов, а визначаючи динаміку, темп, тембр, не забувати про чітку вимову звуків, складів, фраз.

Голос є дуже тонким інструментом, який вимагає турботливого ставлення, зміцнення за допомогою тренування, дотримання температурного режиму. Неякісне харчування, перенапруження псуєть голос. При палінні, перепадах температури води голосові зв'язки потовщуються, що ускладнює дихання, негайно позначається на якості голосу. Збільшення чи розбухання голосових зв'язок спричинює їх незмикання (щілина між двома ніжними смужками розширюється настільки, що вони перестають торкатись одна одної), ослаблення звучання голосу взагалі, втрату голосу, а відповідно дискомфорт і внутрішню дисгармонію вчителя. Голос є не тільки провідним елементом процесу спілкування (мови і мовлення), а й інструментом самовираження особистості, що актуалізує необхідність знати основи його постановки.

Оволодіти красивим і правильно поставленим голосом педагог може за допомогою різноманітних вправ, технологій. Наприклад, читання вголос

напам'ять уривків із поезій перед дзеркалом, багаторазове повторення скоромовок («Рододендрони з дендрарію», «Осип охрип, Архип осип», «Талер тарілка коштує», «Був собі Карпо да Полікарпа, да переполукарпився на маленькі полукарпенята», «Перепеличка невеличка під полукіпком випідьпідьомкалась» та ін.) допомагають позбутись негативних його ознак. Такі вправління доступні кожному. Робота над дикцією починається із вправ для артикуляційних органів: для нижньої щелепи, губ, язика. Після «розминки» артикуляційних органів можна переходити до роботи над голосними звуками, звернувши увагу на положення мовного апарату під час утворення голосних звуків, потім – приголосних. Для постановки голосу необхідно усвідомлювати роль дихання, опанувати основні види його вправління, розмовляти (читати вірші, доповідь та ін.) «на видихові», намагатися казати слова «твердими губами» (артикулювати), чітко вимовляючи всі голосні і приголосні відповідно до вимог української орфоепії, знаходити найкращий (оксамитовий) тембр звучання тощо.

Голос має бути експресивним. Щоб він добре працював, корисним є опанування такого прийому театральної педагогіки, як опосередкований вплив на роботу з голосом за допомогою дії. Він передбачає вміння тренувати голос, використовуючи образні уявлення для слуху, зору, нюху, дотику, м'язового почуття. Наприклад, людина може уявити, що вона «тихо стогне тому, що у неї хворіє горло», «вдихає приємний запах», «надуває м'яча», «гасить свічку» тощо. Допомагають також звуконаслідувальні вправи, скоромовки, вправи з диктування. Ці і безліч інших вправ допомагають сформувати навички володіння голосом, зберігати його природний тембр при зміні сили, висоти і темпу мовлення. Ефективним є і прийом виразного читання віршів, інших літературних творів з використанням окличних і запитальних інтонацій, зниження чи підвищення сили і темпу мовлення, переказу образно-емоційних педагогічних ситуацій, конфліктів тощо.

Учитель має знати артикуляційні, тембральні, тональні особливості своєї вимови, уміти обирати найприємніше звучання голосу відповідно до конкретних умов, а визначаючи динаміку, темп, тембр, не забувати про чітку вимову звуків, складів та фраз.

Педагог, який дбає про чіткість, виразність мовлення, ефективно використання голосу, може знайти немало цінних порад у спеціальній літературі, корисними йому будуть консультації, заняття з відповідними спеціалістами.

Висновки. Культура мовлення вчителя є одним з головних чинників у налагодженні професійних та соціальних контактів засобом самовираження. Опанування вчителем культури мовлення є передумовою ефективності професійної та особистісної комунікації. Культура мовлення вчителя є не лише показником його професійних якостей, а й фактором, що впливає на його визнання у педагогічному світі. Учителі, які не володіють мовленням на належному рівні, не можуть бути задоволеними собою, що негативно позначається на їхній поведінці, професійній діяльності, навіть приватному житті.

Перспективи подальших розвідок. З метою встановлення міжособистісних контактів, підтримання доброзичливої атмосфери та тональності спілкування учасники взаємодії мають дотримуватися мовленнєвого етикету як системи ритуалів, що і є перспективним у наступному.

Мовленнєвий етикет вчителя передбачає правила поведінки в спілкуванні системи «вчитель-вчитель», «вчитель-учень», «вчитель-батьки» і допоможе створити його імідж та мати успішність у професійній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азаров Ю.П. Радость учить и учиться / Ю.П. Азаров. – М., 1989. – 218 с.
2. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація / Н.П. Волкова. – К.: Академія, 2006. – 255 с.
3. Зязюн И.А. Основы педагогического мастерства / И.А. Зязюн. – К., 1989. – 302 с.
4. Калюжный А.А. Психология формирования имиджа учителя / А.А. Калюжный. – К., 2004. – 228 с.
5. Маркова А.К. Психология труда учителя / А.К. Маркова. – М., 1993. – 298 с.
6. Орбан-Лембрик Л.Е. Психология професійної комунікації / Л.Е. Орбан-Лембрик. – Чернівці: Книги – XXI. – 2010. – 527 с.
7. Сеница И.Е. Педагогический такт и мастерство учителя / И.Е. Сеница. – М.: Педагогика, 1983. – 248 с.

УДК 316.454.52-053.6(045)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ У СКАУТСЬКІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ

Сергій Мельниченко
(Київ, Україна)

У статті розглянуто теоретико-методологічні особливості побудови міжособистісного спілкування підлітків у скаутській організації. Дослідження проводяться автором з 2010 року. Сформована загальна картина розуміння поняття особливостей соціально-психологічного спілкування підлітків у скаутській організації на прикладі загону "Ехо".

Ключові слова: спілкування, підлітковий вік, скаутинг.

В статье рассмотрены теоретико-методологические особенности построения межличностного общения подростков в скаутской организации. Исследования проводятся автором с 2010 года. Сформирована общая картина понимания понятия особенностей социально-психологического общения подростков в скаутской организации на примере отряда "Эхо".

Ключевые слова: общение, подростковый возраст, скаутинг.